

СТАТЬ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ЯК ПІДСТАВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Резніченко Г. С.

У статті проводиться аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства щодо визначення диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі відповідно до статі засудженої особи.

Ключові слова: жінка, засуджена до позбавлення волі, установи виконання покарань, виправні установи мінімального рівня безпеки з полегшеними та загальними умовами утримання, диференціація виконання покарань, диференціація виконання покарань залежно від статі.

В статті проводиться аналіз действующего уголовно-исполнительного законодательства в части определения дифференциации исполнения наказания в виде лишения свободы в соответствии с полом осужденного.

Ключевые слова: женщина, осужденная к лишению свободы, учреждения по исполнению наказаний, исправительные учреждения минимального уровня безопасности с облегченными и общими условиями содержания, дифференциация исполнения наказаний, дифференциация исполнения наказаний в соответствии с полом осужденного.

In article the author analyzes the current criminal-executive legislation in terms of determining the differentiation of the penalty in the form of imprisonment, depending on the sex of the convict.

Keywords: woman, sentenced to imprisonment, institutions of corrections, correctional facility minimum security with light weight and General conditions, differentiation of execution of punishments, the differentiation of execution of punishments, depending on the sex of the convict.

У січні 2004 р. набув чинності новий КВК, в якому більш конкретно визначено мету та завдання кримінально-виконавчого законодавства, зміст і сутність процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, систему видів органів та установ виконання покарань (зокрема, щодо жінок, які позбавлені волі), надано правові й соціально-психологічні підстави диференціації та індивідуалізації виконання позбавлення волі. Так, основна категорія засуджених до позбавлення волі жінок має відбувати покарання лише у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними або загальними умовами утримання, режимні вимоги яких є менш су-

ворими порівняно з іншими видами виправних установ. І хоча деякі спеціалісти вважають, що в новому кримінально-виконавчому законодавстві залишилися чимало норм, характерних для старого кодексу й таких, що не відповідають реаліям сьогодення [1, 10], із прийняттям нового КВК України істотно поліпшилася правова база функціонування системи виконання покарання. На порядок денний постали питання якості її функціонування з точки зору індивідуального запобігання злочинності, оптимального досягнення цілей покарання. У спеціальних дослідженнях підкреслюється той факт, що новий КВК реалізує загальновизнані концептуальні положення про демократизацію, гуманізацію, диференціацію та індивідуалізацію виконання кримінальних покарань, він розроблявся з урахуванням міжнародних стандартів поводження з в'язнями [2, 279].

Проблеми диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в різних аспектах вивчали В.О. Меркулова, О.М. Джужа, О.С. Міхлін, Т.А. Леснієвські-Костарева, В.П. Захаров, А.О. Лисодед, О.Г. Ковальов, С.В. Нікітенко, Т.А. Денисова, І.Л. Жук, О.Г. Колб. Проте аналізу проблем диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі відповідно до статі засудженої особи приділено недостатньо уваги, що й стало метою цієї статті.

Відповідно до конституційних положень і міжнародних стандартів норми кримінально-виконавчого законодавства, як правило, не встановлюють будь-яких привілеїв для засуджених залежно від статі (за винятком стану вагітності та наявності малолітньої дитини), раси, національності, соціального походження, мови, майнового стану та посадового становища. Проте рівність перед законом не означає рівності умов відбування покарання. І ці умови є диференційними залежно від віку, стану здоров'я та, у певних випадках, статі. За міжнародними правилами, більш пільгові умови мають бути встановлені для неповнолітніх, інвалідів, осіб похилого віку, жінок. До того ж умови виконання та відбування покарання пов'язані з характером і ступенем тяжкості вчиненого злочину, поведінкою засудженого під час відбування покарання. У спеціальній літературі використовуються як поняття "виконання покарання" - порядок застосування спеціальними органами засобів державного примусу, що полягає в комплексі обмежень прав та свобод засудженого, так і "відбування покарання", що є тим же примусовим впливом на засуджених, проте стосується він, передусім, засуджених як суб'єктів цього проце-

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

су [3, 19].

Отже, принцип рівності всіх перед законом корегується принципом гуманізму та вдосконаленням диференціації та індивідуалізації виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі, а отже, передбачає конкретну класифікацію засуджених на декількох рівнях, як передбачену, так і не передбачену чинним кримінально-виконавчим законодавством. Критеріями є групові особливості та особистісні властивості засуджених, залежно від наявності яких визначається й змінюється обсяг правообмежень у різних видах кримінально-виконавчих установ.

Класифікація засуджених передбачає їх поділ на категорії залежно від соціально-демографічної (стать, вік, громадянство) та кримінально-правової (ступінь тяжкості злочину, форма вини, наявність рецидиву, вид і строк покарання) ознак. У кримінально-виконавчому законодавстві критерії класифікації та правила призначення засудженим виду покарання не тільки закріплюються, а й поглиблюються надалі та передбачають окреме утримання вже в межах виду кримінально-виконавчої установи. Так, жінки є самостійною категорією засуджених, які відповідно до психофізіологічних особливостей особистості жінки, гарантування їх безпеки та специфічності здійснення виховного впливу утримуються в спеціальних жіночих установах. Обсяг карального впливу щодо цієї категорії щодо осіб чоловічої статі є дещо зниженим. Найбільш пільгові умови встановлені для утримання в місцях позбавлення волі вагітних жінок і жінок, які мають у будинках дитини при колонії дітей.

Загальновизнаною є позиція вчених, згідно з якою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених до позбавлення волі потребує, насамперед, індивідуалізації та конкретизації цих засобів щодо різних категорій і типів засуджених. Характерні типові ознаки окремих груп засуджених набувають особливого значення, оскільки саме вони є достатньою та необхідною підставою для подальшої диференціації та індивідуалізації карально-виховного процесу під час виконання покарання. Шлях убачається в подальшому вдосконаленні класифікації, що ґрунтується на правових ознаках, у створенні більш дрібної диференціації засуджених на підставі схожих ознак особистостей засуджених.

Диференціація кримінальної відповідальності має стати визначальною у формуванні напрямів розвитку національного кримінального законодавства та кримінально-правової політики загалом [4, 7].

Аналіз чинного КВК дає підстави стверджувати, що диференціація та індивідуалізація порядку й умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в жіночих виправних установах мінімального рівня безпеки здійснюється на трьох рівнях. Перший рівень - диференціація порядку відбування покарання залежно від статі. Другий рівень - диференціація порядку відбування покарання за віком, наявністю судимостей, поведінкою (незалежно від статі). Третій рівень - диференціація порядку відбування покарання залежно від соціально-демографічних властивостей. Отже, у статті спробуємо надати характеристику диференціації порядку відбування покарання залежно від статі.

За статевою ознакою здійснюється диференціація всіх засуджених за видами режиму утримання, що відтворюється в особливостях порядку виконання покарання й відповідає різним рівням безпеки установ з виконання покарань. Загальновідомо, що роздільне

утримання засуджених до позбавлення волі забезпечує виконання таких завдань, як запобігання негативному впливу одних засуджених на інших; створення для осіб, які вчинили більш тяжкі злочини та становлять значну суспільну небезпеку, більш суворих умов відбування покарання; врешті максимально досягти мети покарання, включаючи такі її елементи, як загальна та індивідуальна превенція [5, 117].

Відповідно до ст. 86 КВК вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, що вважається вченими не зовсім правильним, оскільки це питання стосується гарантії прав та інтересів засудженої особи під час відбування покарання [6].

Відповідно до ст. 18 КВК жінки, засуджені до позбавлення волі, утримуються у виправних колоніях мінімального та середнього рівня безпеки. На середньому рівні безпеки відбувають покарання жінки, засуджені до довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії. Усі інші категорії засуджених жінок, незалежно від тяжкості злочину, наявності судимостей, факту відбування раніше покарання у виді позбавлення волі, мають утримуватися за однакових режимних умов у колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, що за обсягом правообмежень є менш суворим серед закритих установ. Таке становище спостерігалось і за чинності попереднього Виправно-трудового кодексу, який на відміну від чинного мав окрему статтю (ст. 15 ВТК), що визначала лише два види режиму в жіночих виправних установах - загальний і суворий режими (у чоловіків чотири: загальний, посилений, суворий та особливий - ст. 14 ВТК) [7, 7-8].

Отже, жінки, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, мають декілька судимостей, утримуються за більш пільгових умов, ніж чоловіки, якщо брати до уваги обсяг обмежень, а отже, правове становище засудженої жінки. І це є цілком зрозумілим і доцільним, ураховуючи психофізичні та соціально-психологічні особливості жінки, порівняно менший ступінь суспільної небезпеки жінки, більш руйнівний вплив перебування в місцях позбавлення волі на особистісні якості засудженої.

Практика виконання покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок, коли спільно утримувалися в одній установі (колонії загального режиму - за КВК 1960 р.) жінки, які вчинили різні за ступенем тяжкості злочини, мали надто різні строки позбавлення волі, знаходилися поряд особи, які вперше засуджені, і ті, які мали декілька судимостей, розглядалися окремими вченими як повне ігнорування соціально-педагогічного критерію, ступеня моральної занедбаності засуджених жінок під час їх класифікації. Вважається, що це положення свідчить про порушення принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі. Проте навіть за такої позиції визнавався той факт, що здійснити диференціацію жінок, засуджених до позбавлення волі, за ступенем суспільної небезпеки вчиненого злочину, станом здоров'я, віком, строком позбавлення волі, ставленням до вчиненого злочину та покарання, ставленням до основних заходів виправлення за сучасних соціально-економічних умов України є практично неможливим, оскільки необхідні суттєві додаткові матеріальні витрати та заходи організаційного

характеру [8, 52]. Можливо, дотримання цих критеріїв і доцільне з точки зору існування різних установ у межах одного режиму відбування покарання.

С.В. Нікітенко, який досліджував проблеми профілактики корисливих і корисливо-насильницьких злочинів, учинених жінками в Україні на тлі наркоманії, дійшов висновку, що треба утворити, крім чинних загального та суворого режимів відбування покарання (за термінологією ВТК 1960 р.), посилений режим, де мають утримуватися жінки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі (тобто вчинили пенітенціарний рецидив); створити окремі установи з відбування покарання за видами злочинів або ж об'єднати таких злочинниць у межах одного відділу соціально-психологічної служби, що дозволить більш повно врахувати особливості різних категорій правопорушниць [9, 16-17]. Отже, знову ж таки обґрунтовується доцільність диференціації засуджених жінок у межах одного рівня безпеки.

Щодо цієї тези заперечень немає. Так, наприклад, якщо серед засуджених жінок, які вперше відбувають позбавлення волі, найбільшу питому вагу складають особи, які відбувають покарання за незаконні дії з наркотичними речовинами, за посягання на власність, учинення умисного вбивства на сімейно-побутовому ґрунті, індивідуальні та групові програми карально-виховного впливу мають враховувати особливості саме цієї категорії засуджених.

Проте перша позиція автора щодо утворення додаткового більш суворого режиму для утримання засуджених жінок, які вже раніше відбували позбавлення волі, - посиленого, а отже, установи підвищеного рівня безпеки (за чинною класифікацією установ з виконання покарань), є неправильною. По-перше, вона не відповідає загальному напрямку гуманізації виконання покарання щодо жінок. По-друге, той факт, що жінка вже відбувала позбавлення волі й знову вчинила злочин, ще не свідчить про більший ступінь її суспільної небезпеки, оскільки здебільшого інтенсивність жіночого рецидиву пов'язана не з професіоналізацією жіночої злочинності, а зі значним ступенем розпаду суспільно-корисних зв'язків. До речі, за висновками Т.А. Шулежко, яка досліджувала особливості організації виховного впливу саме на жінок, які вже раніше відбували позбавлення волі, лише приблизно 20 % засуджених мають правопорушення, кожна друга сумлінно ставиться до праці та порядку відбування покарання, у цих установах ніколи до допускається захоплення заручників, масові безпорядки, злісна непокоря адміністрації [10, 17-18]. По-третє, єдине, що є доцільним, - це необхідність окремого утримання жінок, які вперше реально позбавлені волі, від тих, хто раніше це покарання вже відбував. Проте це є принциповим положенням, що визначається законом. В Україні існують окремі установи, де утримуються ці засуджені. Водночас умови та порядок відбування ними покарання є однаковими, і це справедливо щодо жінок, оскільки деградація та криміналізація більшості з них є наслідком відчуження жінки від суспільства після відбування нею позбавлення волі вперше.

Отже, основна частина засуджених жінок відбуває покарання в установі закритого типу мінімального рівня безпеки. Існують певні незначні відмінності, визначені законодавчо, між жіночими і чоловічими установами мінімального рівня безпеки, як такі, що відтворюються в особливостях матеріально-побутового забезпечення та окремих елементів застосування такого стягнення,

як переведення до дисциплінарного ізолятору. Так, статева ознака визначає певні особливості в матеріально-побутовому забезпеченні засуджених до позбавлення волі. Суттєвим є реформування законодавства в напрямі створення необхідних житлово-побутових умов у колоніях, де мають утримуватися жінки та неповнолітні. Норма житлової площі на одного засудженого в цих колоніях не може бути меншою чотирьох квадратних метрів. Засуджені забезпечуються одягом, білизною, взуттям з урахуванням статі та кліматичних умов (ст. 115). Особливості в переліку предметів і речей, що можуть мати засуджені жінки відповідно до статевих відмінностей, визначаються відомчими нормативними актами, правилами внутрішнього розпорядку (певного часу обмеження були дуже суттєвими: навіть помада, інша косметика не дозволялися). До того ж законодавство визначає відмінність у застосуванні заходів стягнення до засуджених жінок і чоловіків. Ця відмінність полягає в тому, що поміщення засуджених жінок до дисциплінарного ізолятору має тривати на строк до 10 діб (у чоловіків - до 15 діб). Проте в правозастосуванні, у процесі вирішення деяких питань, що стосуються організації перебування в місцях позбавлення волі, існують відмінності, що не передбачені законодавством: відсутність локальних дільниць у житловому секторі.

Щодо інших умов і порядку відбування покарання у виді позбавлення волі, за чинним кримінально-виконавчим законодавством виправні установи для утримання жінок і чоловіків практично нічим не відрізняються. Можна констатувати арифметичну рівність умов утримання чоловіків і жінок (звісно, якщо не брати до уваги особливості утримання вагітних і жінок, які мають дітей віком до трьох років). У матеріально-побутовому та санітарному відношенні умови утримання чоловіків і жінок майже не мають відмінностей. Установи ідентичні, однакові за будь-якими параметрами. Іноді жіночі установи - це похмурі будівлі, в яких домінує сірий тон інтер'єру, відсутній комфорт і зелені насадження. Уважається, що невідповідність матеріально-побутових умов організації виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі анатомо-фізіологічним, психологічним особливостям жінок є однією з причин, що сприяє виникненню та розвитку дезадаптації жінок, які відбувають позбавлення волі. Найбільшою мірою це стосується молодих жінок [8, 53; 11]. Ураховуючи значне "перенаселення" жіночих колоній, казармений тип мешкання більшості засуджених жінок, маємо передбачити, як пригнічує ця обстановка особистість жінки, яка взагалі покликана за своєю природою до краси та затишку. Існує думка, що здебільшого саме завдяки цьому засуджені жінки після звільнення з місця позбавлення волі стають "довічними мандрівницями між в'язницями та колоніями" [12, 87].

Отже, приймаючи до уваги все викладене, вважаємо за доцільне створення та існування різних виправних колоній для утримання чоловіків та жінок, які будуть передбачати суттєво відмінні умови та порядок відбування покарання у виді позбавлення волі.

Література

1. Кримінально-виконавче законодавство // Аспект: Інформаційний бюлетень. - 2005. - № 2 (15). - С. 10-16.
2. Джу́жа О.М. Кримінально-виконавчий кодекс України в контексті європейської інтеграції / О.М. Джу́жа, Є.М. Бодю́л / за заг. ред. А.А. Музики // Проблеми пенітенціарної теорії та практики: щорічний бюлетень.

- К.: КЮІ КНУВС, 2005. - № 10. - С. 278-282.

3. Михлин А.С. Уголовно-исполнительное право: Вопросы и ответы / А.С. Михлин, В.И. Селиверстов; под ред. проф. В.И. Селиверстова. - [3-е изд., испр. и доп.]. - М.: ИД Юриспруденция, 2003. - 192 с.

4. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Татьяна Александровна Лесниевски-Костарева. - [2-е изд., перераб. и доп.]. - М.: Издательство НОРМА, 2000. - 400 с.

5. Захаров В.П. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі: [монографія] / В.П. Захаров, О.Г. Колб, С.М. Мирончук, Л.І. Мілішук. - 2-е вид., доп. і перероб. - Луцьк: П-ць Іванюк В.П., 2007. - 442 с.

6. Лысодед А. О проблемах распределения осужденных по видам учреждений / А. Лысодед // Аспект: Інформаційний бюлетень. - 2002. - № 3. - С. 9-11.

7. Виправно-трудоий кодекс України: зі змінами та доповненнями за станом на 1 жовтня 1994 р. / [упор. С.Я. Фаренюк]. - К.: РВВ КІВС при УАВС, 1994. - 80 с.

8. Ковалев О.Г. Криминологические и психологические проблемы дезадаптации женщин молодежного возраста, отбывших наказание в виде лишения свободы: [учебное пособие] / О.Г. Ковалев, Н.А. Харина; Ред. совет: Ю.К. Александров, И.Н. Зайцев, О.И. Пономаренко и др. - М.: "Права человека", 2001. - 100 с. - (Тюремная библиотечка; вып. 24).

9. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та кори-

сливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / С.В. Нікітенко. - Харків, 2004. - 20 с.

10. Шулежко Т.А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудоих установах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Т.А. Шулежко. - Київ, 1996. - 24 с.

11. Жук І.Л. Ефективність праці засуджених в умовах трансформації ринкових відносин в Україні / І.Л. Жук // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2000. - № 1. - С. 93-102.

12. Женские исправительные учреждения: время реформ: материалы Всероссийского семинара руководителей женских исправительных и воспитательных колоний ["Реформа системы через реформу сознания"], (Краснодар, 2-3 апреля 2001 г.). - М., изд-во "Эслан", 2001. - 128 с.

*Резніченко Г.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права та кримінології
ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.08.2015*

УДК 343.977